

J. Pleps, E. Pastars, I. Plakane

Konstitucionālās tiesības

J. Pleps, E. Pastars, I. Plakane
Konstitucionālās tiesības

— Rīga : Latvijas Vēstnesis, 2004. – 732 lpp.

© Jānis Pleps, 2004
© Edgars Pastars, 2004
© Ilze Plakane, 2004
© Latvijas Vēstnesis, 2004

Zinātniskais redaktors Aivars Endziņš
Korektore – Liēna Henke, Agija Kalme

Izdevējs

LATVIJAS VĒSTNESIS

Bruņinieku ielā 41, Rīgā, LV-1011, tālr. 7310675

ISBN 9984-731-39-1

2. nodaļa. Suverenitāte

Konflikti savas pēdas atstāja arī tiesiskajā domā – karaļu varu atbalstošie juristi centās atrast veidu, kā juridiski pamatot monarha neatkarību no Romas pāvesta un vācu imperatora, kā arī likvidēt feodāļu separātismu. Tika izveidota suverenitātes teorija, kas attīstījās reizē ar nacionālas valsts ideju.⁶

Ir parasts par suverenitātes teorijas izstrādātāju uzskatīt franču tiesību teorētiķi Ž. Bodēnu, taču klasiskais suverenitātes princips radās Itālijas pilsētu republikās 12. gadsimtā, kad vēl nelietoja jēdzienu “suverenitāte”. Pēc imperatora Frīdriha I Barbarosas sakāves 1176. gadā nodibinājās republikas, kuras neatzina pār sevi augstāku varu – “*civitates superiores non recognosentes*”,⁷ ko definēja itāļu jurists S. da Bartolo. Sākotnēji suverenitātes princips tika attiecināts tikai uz republikām, bet vēlāk to ieviesa arī monarhijās.⁸

Mūsdienās gan pastāv gluži pretējs uzskats, ka suverenitāte veidojusies absolūtajās monarhijās, un nerunā par šī principa iedīgļiem antikajā pasaulē un Itālijas viduslaiku republikās.⁹ Līdzīgi Staļina valdīšanas laikā par suverenitātes principa radītājiem uzskatīja Maskavas lielkņazus Ivanu III un Ivanu IV Bargo, kā arī lielkņaza galminieku J. Volocki un galma publicistu I. Peresvetovu.¹⁰

3. Žana Bodēna mācība. Suverenitātes jēdziena definēšanai Francijā Ž. Bodēna laikā (1530–1596) bija ārkārtīgi liela nozīme. Francijas karaļi jau kopš viduslaiku beigu posma cīnījās pret Romas pāvestu un Sv. Romas impēriju, kā arī pret lielo feodāļu, piemēram, Burgundijas hercoga, separātisma tieksmēm. Cīņā pret pāvestu svarīgs posms bija Filipa IV Skaistā valdīšanas laiks. Viņš konfliktā ar pāvestu Bonifāciju VIII, balstoties uz nacionālo patstāvību, romiešu teokrātismam pretstatīja karaliskās varas suverenitātes principu. Savukārt lielos feodāļus daudzējādā ziņā salauza Ludviķis XI, kas sāka Francijas karaļa varas nostiprināšanu valsts iekšienē, jo līdz tam monarhs starp feodāļiem bija tikai pirmais starp līdzīgiem sava karaļa titula, nevis neierobežotas varas dēļ. Ž. Bodēna laikā šīs cīņas vēl nebija mazinājušās, kad valstī sākās nežēlīgs pilsoņu karš – notika reliģiskie kari, katoļu un hugenotu bruņots konflikts. Ž. Bodēns, būdams stipras un neatkarīgas Francijas patriots, glābiņu saskatīja spēcīgā monarhijā un tādēļ kļuva par stipras karaļa varas atbalstītāju.¹¹

Ž. Bodēns savos darbos aizstāvēja laicīgu, nacionālu centralizētu val-

sti, kuras nostiprināšanai par nepieciešamu izvirzīja suverenitātes principu, ko pretstatīt valsts politiskajai un idejiskajai sadrumstalotībai un Romas pāvesta un vācu ķeizara augstākajai varai. Galvenie suverenitātes idejas principi formulēti darbā “Sešas grāmatas par valsti” (*“Les six livres de la republique”*, 1576). Šajā darbā Ž. Bodēns pirmoreiz tiesiskās domas vēsturē formulē un plaši pamato suverenitātes jēdzienu kā būtisku valsts pazīmi. Ž. Bodēns pats suverenitāti formulē šādi: “Suverenitāte – tā ir valsts absolūta un patstāvīga vara [...]. Absolūta, ne ar kādiem likumiem nesaistīta vara pār pilsoņiem un pavalstniekiem.”¹² Valsts varai “būtu jābūt dubulti neatkarīgai (*absolut*): neatkarīgai ne tikai no iekšējām valstiskām varām, [...] bet arī no ārējām varām suverēnās regulēšanas pilnvarai būtu jābūt neatkarīgai.”¹³ Ž. Bodēns uzskatīja, ka suverenitāte ir vienota un nedalāma un valstī tā var piederēt vienam. Viņš aizstāvēja monarhu kā suverēnu, kas savu augstāko varu īsteno kā valsts iekšienē, tā arī sakaros ar citu valstu monarhiem. Suverēna varai valsts interesēs būtu jābūt neierobežotai savā jurisdikcijā un nenomaināmai. Tomēr suverēns nebūtu uzskatāms par pilnīgi neierobežotu valdnieku, jo viņam vajadzētu būt ierobežotam ar Dieva baušļiem, dabiskajiem likumiem un zināmiem vispārējiem tiesību principiem. Suverenitāte, pēc Ž. Bodēna mācības, sevī ietver tiesības izdot un atcelt likumus, pieteikt karu un slēgt mieru, iecelt augstākās amatpersonas, īstenot augstāko tiesu, apžēlošanas tiesības, naudas kalšanas tiesības, tiesības noteikt svarus un mērus, ievākt nodokļus.¹⁴ Tomēr suverēnam nav neierobežotas varas pār savu pavalstnieku personībām un īpašumiem. Suverēnu nedrīkst gāzt vai pretoties tā varai, bet valdnieks atzīstams par suverēnu tikai tad, ja tas nepakļaujas kādai augstākai varai; ja tas pakļaujas šādai varai, par suverēnu valstī uzskatāma šī vara. Ž. Bodēns vienā suverenitātes jēdzienā apvieno kā valsts, tā monarha suverenitāti, tomēr “absolutiskā monarchijā valsts juridiskā būtībā izteicās monarha personā, tamdēļ arī monarha un valsts suverenitātes kopā saplūšana pielaižama.”¹⁵ Iepriekš minēto tēzi formulējis angļu filozofs T. Hobss, un to paskaidro arī Ludviķa XIV slavenā frāze: “Valsts esmu es.” Ž. Bodēna uzskatus par suverenitāti īsumā var formulēt šādi:

- tā piemīt tikai valstij kā neatņemama augstākās varas īpašība,
- tā ir neierobežota,
- tā ir nedalāma.¹⁶

2. nodaļa. Suverenitāte

4. Suverenitātes idejas attīstība. T. Hobss savulaik izvirzījis tēzi, ka “vārds *tirānija* apzīmē to pašu, ko vārds *suverenitāte*”.¹⁷ Šo problēmu īpaši aplūkojis vācu filozofs G. V. F. Hēgelis: “Suverenitāti uzskata par kailu spēku, tukšu patvaļu un to pielīdzina despotismam. Bet despotisms nozīmē nelikumības stāvokli vispār, kurā īpašajai gribai kā tādai [...] ir likuma spēks vai, pareizāk, tā darbojas likuma vietā, turpretī suverenitāte tiesiskā, konstitucionālā formā veido īpašo sfēru un funkciju ideāluma momentu.”¹⁸ Suverenitātes mērķi un to sasniegšanas līdzekļi izriet no suverenitātes veseluma mērķa, ko var apzīmēt arī kā valsts labumu.

19. gs. sākumā sāka veidoties konstitucionālas monarhijas, kurās valdnieku vairs nevarēja identificēt ar valsti, dažviet monarhi vardarbīgi tika gāzti un suverenitātes problēmu vajadzēja atrisināt arī republikās. Tieši tāpēc monarha suverenitātes principa vietā tika izvirzīts tautas suverenitātes princips.¹⁹ Tā aizsākumi rodami jau viduslaikos, kad pāvests savu virsvadību pār laicīgiem valdniekiem pamatoja ar Dieva piešķirto augstāko varu, ko viņš saņēmis caur Jēzu Kristu no pirmā Romas pāvesta Sv. Pētera, kuram Jēzus uzticēja “ganīt savas avis”, resp., pārvaldīt visus zemeslodes cilvēkus. Kā Sv. Pētera likumīgs pēctecis tikai zināmu daļu šīs varas pāvests ir nodevis tālāk laicīgajiem valdniekiem, pats palikdams kā augstākais suverēns jeb Dieva vietnieks zemes virsū. Savukārt valdnieki, mēģinot panākt neatkarību no garīgās varas, par savas varas avotu uzskatīja konkrētās valsts tautu: tauta sev pirmatnēji piederošo augstāko varu nodevusi monarham.²⁰ Līdz ar to sāka veidoties tautas suverenitātes princips, kas tika izstrādāts galvenokārt sabiedriskā līguma teorētiķu darbos.

Sevišķi būtisku ieguldījumu tautas suverenitātes principa izstrādāšanā ir devis franču filozofs Ž. Ž. Ruso. Viņš izvirzīja tēzi, ka tikai kopējā visas tautas griba var vadīt valsti saskaņā ar pašas noteiktiem mērķiem, kas uzskatāmi par kopējo labumu. Šis kopējās gribas vara ir neatņemama, nedalāma un pastāvīga.²¹ Pamatojoties uz Ž. Ž. Ruso teoriju un franču revolūcijas idejām, franču tiesību teorētiķis L. Digī par suverenitāti rakstīja:

- suverenitāte valstī ir viena (atbilstoši Francijas 1791. gada Konstitūcijas 3. daļas ievada 1. pantam un 1793. gada Deklarācijas 25. pantam),
- vienā un tajā pašā teritorijā var pastāvēt tikai viena suverenitāte, un viena un tā pati persona var būt pakļauta tikai vienai suverenitātei,

– suverenitāte ir nedalāma (atbilstoši Ž. Ž. Ruso deklarētajam, ka suverenitāte ir kolektīvas personas griba un šī griba, tāpat kā pati persona, nav sadalāma),

– suverenitāte ir neatņemama un nepārņemama (atbilstoši Ž. Ž. Ruso idejām).²²

Turpretī G. V. F. Hēgelis uzskatīja, ka par tautas suverenitāti var runāt tikmēr, kamēr tai ir savi valdnieki un augstākās valdības. Viņš, turpinot tēmas iztirzājumu, uzdeva retorisku jautājumu: vai var runāt par tautas suverenitāti, ja suverenitāte ir nedalāma un tā pieder valstij. G. V. F. Hēgelis aizstāvēja monarhu kā suverēnu un neatbalstīja tautas vēlmi ierobežot monarha varu: “Jaunākajos laikos par tautas suverenitāti parasti sāka runāt kā par pretstatu eksistējošajai monarha suverenitātei – tādā pretnostatījumā priekšstats par tautas suverenitāti pieder pie tām jucekļīgajām domām, kuru pamatā atrodas tukšs priekšstats par tautu.” Tomēr G. V. F. Hēgelis pieļāva iespēju runāt par tautas suverenitāti republikās, jo īpaši demokrātijās. Tādējādi atzīstot tautas suverenitāti, viņš izvirzīja tēzi, ka “tautas absolūtā tiesība un absolūtais pienākums ir būt organizētai sevī, veidot valsti”.²³

II. Suverenitātes jēdziena saturs

Lai gan franču cilmes vārds “suverenitāte” tulkojumā nozīmē ‘augstākā vara’, suverenitāte nav pati vara, bet gan tikai noteikta tās īpašība, kas šo varu padara par augstāko un neatkarīgu varu,²⁴ ir šīs varas lielākā pilnība vai augstākā pakāpe. Tieši tāpēc suverenitāte uzskatāma par varas neatkarības stāvokli no citām varām un valstīm.²⁵ Tikai tas konstitucionālo tiesību subjekts, kura varai pilnā mērā piemīt suverenitāte, uzskatāms par suverēnu. Suverēna vara sākotnēji tika atzīta par juridiski neierobežotu un nepakļaujamu ierobežošanai kā stāvoša pāri likumam. Šī vara atrodas pāri visiem tiesību subjektiem valstī un savā darbībā un gribas izpaudumā nevar tikt ne saistīta, ne ierobežota.²⁶

Suverenitāte ir komplekss jēdziens, kurš sevī ietver vairāku varas īpašību vienotu kopumu, kas šo varu ļauj uzskatīt par suverēnu. Pirmsākumos varas atzīšanai par suverēnu tika prasīts visu šo īpašību nedalīts kopums, bet mūsdienās ir notikusi atteikšanās no absolūtās suverenitātes idejas, sašaurinot šī jēdziena esamībai nepieciešamo īpašību saturu. Ju-